Дзвінко цокнули кості до гри об кам'яні плити. Ясноволосий вояк нахилив голову й назвав свій удар — хіос!

Два доглядачі, що ходили під мурами цирку, на хвилинку затримали були свої кроки: було цікаво подивитись на гру товаришів-греків.

Кості торохтіли знову.

— Антитевхос! — тріумфуючи сповістив про свою виграну противник.

Але голос його згубився в хуртовині реву: ув'язнені леви віваріїв тужили за волею. На голос їхньої жури відповіли протягло-злісним наріканням пантери. Затремтіли залізні грати кліток під могутніми струсами напружених лап. Молодий вартівець стривожено поглянув на стіни арени: чи не вирвуться часом?.. Але старші сторожі не поділяли тривоги, бо ж стіни були масивні, певні, перевірені.

— Чують, кляті, людське м'ясо! — промовив ясноволосий.

— А, певне! Завтра вже нажеруться! На завтра, брат, приготовляють неабияке...

— Ну, то граєш далі? — зібрав кості старий і враз став на рівні ноги. Під темною колонадою зарисувалася постать. З твердих, розмірених кроків легко було пізнати вишколену військову ходу. Вартові жвавіше подалися вздовж муру — один праворуч, другий ліворуч. Гравці поховали кості, стали струнко під чадним світлом смолоскипа і чекали. Центуріон тільки повів поглядом, проходячи, але не побачив підвладних; бачив ясно тільки свою палаючу думку, що прудко вела його вперед. За хвилину важкі двері підземелля Колізею поглинули його. Там він не потребував послуг дверників, бо здавна знав Колізей, мов власну оселю. Знав усі переходи, віварії, підземні келії в'язнів — ті страховинні кам'яні лантухи, де позбавлені волі і надії на життя морітурі чекали, щоб ще раз

поглянути на Божий світ з піску арени і умерти. Під заткнутим у залізне кільце смолоскипом, що його тільки що змінив голий раб з напівголеною головою, центуріон затримався й витяг з-за пояса ключ. Почекав, поки відійшов раб, і відчинив двері проти безсило блимаючого світла. Воно сковзнуло поперед нього тьмяним променем у кам'яну чорну келію. В ній, на пом'ятій і збитій у купку соломі, спокійно спав старий, сивобородий в'язень. Випростував сковані ланцюгом ноги, дихав рівно й не почув репету дверей. Центуріонове серце міцно гупало під блискучим панциром. Зачинив двері, набрав повні груди повітря, ніби видирався на високий шпиль. Тихо припав навколішки і поцілував суху руку в'язня. Старець збудився, підвів сиву шляхетну голову й поглянув спокійним, мудрим поглядом, в якому не було найменшого здивування.

— Завтра, Отче!.. У списку стоїть і наймення понтифекса Марцеля... Завтра...

— Дяка Господеві, що визволяє мене з цих пут... Востаннє нагодую своїм тілом звірів, що їх доглядав от.. уже.. вісім місяців.. Так, вісім місяців!.. Я уже давно приготовлений на це, сину!..

— Але це не сміє статися, Отче! Ти Отець усього християнства, ти не повинен умерти!

Ясний, допитливий погляд Марцеля затримався на центуріоні.

— Таж ти — наж Вождь. Ти знаєш, що тебе осудили тільки для пострaху тим, що ними керуєш.. Але ж сказано.. — центуріон дуже хвилювався й не знаходив слів, — що як вдарять по пастирі, розбіжиться й отара. Цього не сміє бути! Коли не для себе, то для цілої отари ти мусиш жити, Отче! Тож треба тікати, і то негайно...

В'язень з лагідною усмішкою вказав очима на маленьке загратоване віконце, крізь яке не могла б протиснутись навіть дитина.

— Ні, ні!.. Підеш дверима. Візьмеш мою одіж і зброю. Я відімкну твої кайдани. Дам ключ. Скажу гасло. Вийдеш спокійно дверима коло вартових.

— А ти?

— Лишуся тут.

— Тож умреш, — упало, мов сухий лист в осінню ніч.

— Я, Отче, відколи одяг шолом. посвятився смерті й на шлях небезпеки ступив. Я — борець, Отче! Я — воїн!

— Воячку, — погладив його очима понтифекс. — Ти молоденький..

Центуріон з гідністю випростався:

— Смерті це однаково: вона не вибирає.

— Так, але ж неоднаково життю, — поважно відказав старий. — Воно все потребує молодої сили. На молодій силі будується майбутність, сину!

— Таж у майбутнє має вести вождь. А нам його беруть!

— Натомість має бути інший. І чому ж не молодий?

— Ні, ні!.. Ти не повинен вмерти! — з розпукою повторив юнак, не знайшовши переконливих слів.

— Стривай. Не тратьмо часу. Ось послухай ти моє коротке слово: за свою правду куди легше вмерти, ніж довго жити для неї чинно. Найтяжче ж у добі, коли брат зраджує брата, коли син іде скаржитись

чужинцям на батька, а батьки схиляють перед чужими переможцями переможену голову. Недовіра сідає за родинний стіл, а зрада і непевність ідуть слідом за кожним. От ти тужиш за мученицькою пальмою, тож відречися себе в житті: там тепер досить муки, страждань та проб. Не клади голови під ворожу сокиру, вмри для себе добровільно, живучи для своєї правди якнайдовше в чині. Йди, мій сину, з миром і скажи це іншим. Це — мої останні слова.

Святий Папа обняв тремтячого юнака, благословив його і простяг знову свої старі члени на зім'ятій соломі.

В підземеллях тим часом ревла хуртовина голодного, злісного реву...